

Зуко Цумхур

ИЗДАВАЧ**buybook**

Радићева 4, Сарајево

Тел: + 387 33 550-495

Fax: + 387 33 550-496

redakcija@buybook.ba

www.buybook.ba

ЗА ИЗДАВАЧА

Дамир Узуновић

Изабрана дела, Зуко Џумхур

Copyright © Донизада Џумхур-Милатовић

Copyright © Buybook

Сва права задржана. Ниједан део ове књиге не сме се репродуковати у било ком облику без претходног допуштења издавача.

ЛЕКТУРА

Владимир Симић

КОРЕКТУРА

Сања Вучковић

LAYOUT

Бориша Гавриловић

ДИЗАЈН НАСЛОВНИЦЕ

Александра Нина Кнежевић

ШТАМПА

Добра књига, Сарајево

Напомена: Ово издање "Изабраних дела" Зуке Џумхура приређено је према издању "Oslobodenje publica", Сарајево, из 1991. године. Уз сагласност носиоца права, Донизаде Џумхур-Милатовић, издање за српско тржиште је на екавици, како је писао Зуко Џумхур. Идејно решење корица за српско тржиште изабрала је Донизада Џумхур-Милатовић.

Зуко Цумхур

ИЗБРАНА ДЕЛА

Сарајево, 2018.

НЕКРОЛОГ ЈЕДНОЈ ЧАРШИЈИ

ПРЕДГОВОР

Један требињски бег, ужи земљак писца ове књиге, признао је, пре сто година, једном Аустријанцу да никад у свом дугом веку није био ни до Дубровника, од кога га дели свега двадесетак километара друма. Кад се Аустријанац томе зачудио, бег му је рекао:

– Нема веће планине од кућнога прага, господине!

Тако су тешко кретали на пут и мало путовали Џумхурови земљаци некад. Додуше, то правило је имало увек своје изузетке и та планина није никад спречавала појединце да путују светом и, нарочито, да походе Исток, који је њима дошао у походе још половином XV века. И они су одлазили пут тога Истока често, различитим поводима, под разним видовима, вољно и невољно, као трговци, војници, питомци, парничари и прогнаници, скитнице или хаџије. Уосталом, та планина која се зове кућни праг бивала је све мања, не само у Херцеговини него свуда у нас, док није потпуно спласнула. Да, ми смо имали доста путника, нарочито од краја XVIII века надаље, али мало путописаца, бар мало добрих и значајних. (Наш човек је уопште дуго зазирао од писменог израза и забележеног личног утиска и мишљења!) Због тога путописна књига привлачи увек нашу пажњу и данас, и изазива нарочито интересовање.

Од многих наших путника пред нама је један нарочите врсте, сликар и писац, писац и новинар, савремен југословенски човек, савремених схватања и погледа, будне пажње и оштра ока.

Кад се познати сликар и даровит, популарни карикатуриста “Политике” јавио као писац, многи је читалац био изненађен појавом овог уметника који уме “у двије бразде да оре”. Ја се, право да кажем, нисам томе много зачудио. Он је родом из Коњица, места изнад којег се БХ-земља нагло прелама у своју другу, медитеранску и, како многи мисле, бољу половину; дакле, Херцеговац, а за Херцеговце је реч велико искушење, коме они тешко могу да одоле. У сваком од њих живи потенцијалан писац или бар усмени приповедач. Томе искушењу подлегао је вероватно и З. Џумхур кад је осетио потребу да од мајсторског цртачког приказивања пређе на писмено казивање. А тиме је, хтео не хтео, примио и све тешкоће које писана реч неминовно носи са собом, и све ризике списатељског посла.

Прва помисао која се јавља пред овом прозом јесте: да ће ауторов стил морати имати нешто од његове цртачке вештине. И та помисао не вара.

И овде линија, гола и тврда, полази са неочекиване тачке, иде право и круто, чини вам се да ће тако и у том правцу ићи до у недоглед, али се одједном негде ломи и неочекивано закреће куд никад помисао не би. Тако добри карикатуристи успевају да нас засмеју и, у исто време, натерају да се замислимо о ономе чему је њих живот нагонио да мисле и брину.

Ова проза је заиста епиграматична и блесковита као карикатура или скица из сликаревог путничког блока. Па ипак, наилазимо у њој и на друге особине које долазе право од књижевности и књижевних праваца и манира прошлости и садашњости. То је мало необична мешавина разнородних утицаја оних који су пре њега путовали и писали, и сопствених оригиналних тражења и проналазака. У шаренилу које понекад прелази у барокну бујност, а понекад у експресионистичке сажетости везане мртвим узлом, писац ствара свој најбољи могући начин казивања, који је ипак, пре и више свега – сликовит. (Он сам, негде узгред, чини занимљиво признање: “Само се слике дуго памте, а речи већ сутрадан промене свој ред”). Његова слика је често тако успела да застајемо задивљени не само пред њеном лепотом него и пред њеном тачношћу. (Нпр. слика старог калуђера у Јерусалиму: “Овако окренут леђима и подбочен, личио је на неко огромно црно слово које је испало из Библије.”)

Ређе су слике које промаше или не допру до нас, иако има и таквих. Али нису ретка визуална запажања дубље, доживљене тачности. (Нпр.: “На Истоку се споменик не може увек видети цео. Све је напукло и за све се залепио ‘нови’ свет дућана и дашчара. Види се обично кубе или само врх минарета.”)

Томе треба додати да се на страницама ове књиге с времена на време осети узбудљива вибрација која струји у ступцима дневне штампе.

Задржао сам се мало дуже на стилу и поступцима овог писца, јер се ту налазе и његове особености и његове јаке и слабе стране. А сада, време је да се каже оно што је главно: сва је ова књига у служби човека, било да га приказује у сложеним приликама садашњице, било у прошлости, и зато – блиска људима. Она развија пред нашим погледом брз, али широк филм утисака и запажања о људима, људским односима и наравима. Њен писац није просто човек који је видео оно што ми нисмо имали прилике да видимо и који то преживљава и описује као саможиво лично преимућство. Он је од правих путника-путописаца, и то од оних што путујући, посматрајући и бележећи, не заборављају ко су и шта су, одакле су и куда им се ваља вратити. То не значи да такви морају нужно да описују површно или тенденциозно оно што виде, не, они се уживљавају у преде-

ле и градове, у савремене друштвене прилике или минуле епохе крајева којима пролазе, али не да у њима романтичарски живе и уживају, него да би могли, кад се врате, да о њима и поводом њих добро и живо причају својима. То чини и писац ових путописних цртица. А то му допушта да пред нама изазове и осветли својом неједнаком али живом светлошћу многе видове богате и сложене људске стварности, све од сна и легенде па до привреде и међународних односа, нарочито оне који одговарају његовом темпераменту и таласној дужини његовог сензибилитета.

Ако читалац може нешто да зажали при читању ових путописа, то је њихова фељтонска краткоћа, али то опет значи да је аутор занимљив и да не исцрпљује ни издалека наше стрпљење и нашу жељу да га слушамо.

Осим тога, аутор је овој књизи дао нешто чиме се ниједан писац, који је само то, не може похвалити. То су цртежи ликова и предела о којима говори његов текст. Својом снагом и живошћу они истичу јаке стране ове прозе и допуњују њене празнине и, живећи упоредо с њом, могу само да допринесу њеном животу и трајању.

Због свега тога сви су изгледи да ће ова књига, са своја два начина изражавања, наићи на добар пријем читалаца и наћи своје место међу нашим путописцима. Утолико пре и утолико више што се добар део њеног текста односи на крајеве који су по свом географском положају и међународно-политичком значају данас у средишту светске пажње. Узмите је и ви у руке и читајте је! Она то заслужује. Читајући је, путоваћете по ђудљивом реду вожње, али занимљивим путевима, а за вођу и ненаметљивог тумача имаћете једног уметника жива духа и богата срца.

Београд, августа 1958. године

Иво Андрић

ГРАД ЗЕЛЕНЕ БРАДЕ

Давно је појео своје последње капетанске чакшире с лампасима.

Јутрос му пред отвореним градским капијама пресвисну неколико последњих војника, жутих као такише.

(...родио се безимен, некрштен, нетурчен... као пастирска варда на обали зелене реке чудног романског имена... хиљаду четири стотине четрдесет четврте први пут га поменуше на дну старе повеље; Почитељ – тврди град на Наренти... чувала га је мађарска посада, једна кула и један угарско-хрватски краљ...)

Језа је прошла ребрима дотрајалих костура старих чардака и бастiona и процвала у излоканој калдрми његових мртвих сокака.

(...двадесет седам година утврђивања, дубровачких златника, Матије Корвина и мађарских оклопника... надживе седог Херцега Стјепана... заврши своју хришћанску биографију и предаде се хумском војводи и арнаутским чаушима после кратке опсаде... задржа старо име и доби нови чин...)

У тамном виру Неретве под врбама удавио је одавно обе казаљке са црног бројчаника своје старе сахат-куле. Потонуле су брзо и лако, као две одсечене руке времена.

(...мењао је заставе, посаде и молитве на својим кулама... завејао чалме и турбане, водио војске, дизао бедеме, хареме и шедрване... опасивао се табијама, топовима, кумбарама, капетанским димискијама и тепсијама баклава и пилава... зидао диздарске конаке... и стајао према Габели и Венецији на мртвој стражи једне мртве царевине... генерал Филиповић прође Босном... Јовановић – Херцеговином...)

За шаку гроша престајао је последње дане пред “Цајсовим сочивима” и “Кодацима”, жалостан и смешан као албански кнез Виљем од Вида у неком чешком циркусу.

(...служио је Бе-Ха регименте... дворио фелдвобелске швалерке што су по Херцеговини садиле гринцајг, кувале ајнпрен-супе и пржиле уштипке по жандармским касарнама и од Метаљке до Домановића... писале анзихткарте са “домаћим крајобразима у боји и наклади Ст. Кугли” – “Grüß aus Čarljina...” и читале набожне обитељске тједнике... четрдесет бе-

риђетних свих светих година валцера, лапалома, малих и великих миса, наизменично – од коротног повратка Максимилијановог адмиралског брода “Наваре” из Мексика и од мелодраме у Мајерлингу, до пуцњаве на Латинској ђуприји и “гнусног уморства надвојводског пара у Сарајеву...”)

Сада му у баштама срушених старих хамама вену последње девојке “с ибриком у руци”... пуне младежа, виклера и севдаха.

... Утопио се за мном у црном виру набујале богумилске реке – сувишан и смешан!

... У поцепаној антерији заборављених старих капетана – сакат и гладан!

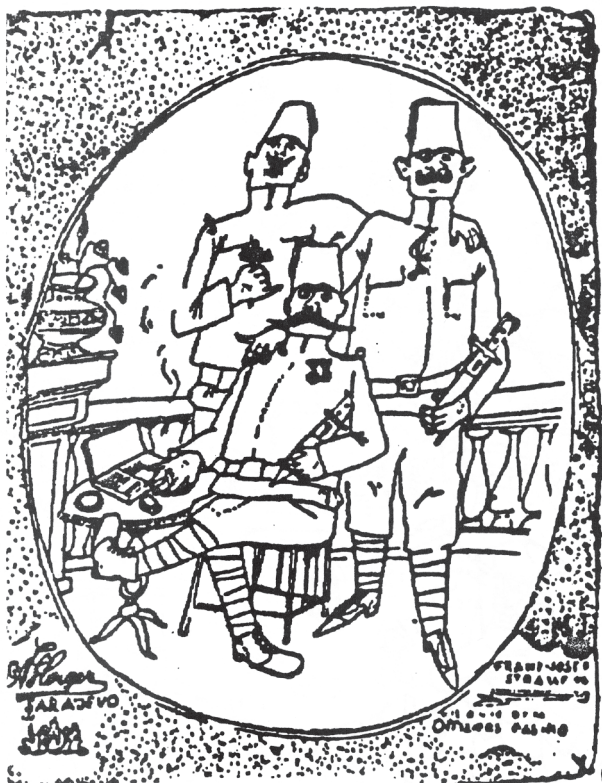
... Под јорганом трешњевог бехара – мрк и дотрајао!...

... И овог пролећа на мртој стражи мртвих царевина... Гологлав.

Голорук.

Голокрак.

Гологуз.

ЈУКСЕК-КАЛДРМА

Прво је улица, па море, па Мала, па Велика Азија...

Јуксек-калдрма је стрми истамбулски сокак и последња махала Европе.

Извире из мемљивих одаја напуштене медресе, где су у опреми ана-долских дервиша вековима бубали, гладовали и онанисали жути бого-слови накшибендијске текије; протиче грбавим коритом преко две сто-тине тридесет степеница мутна бујица кућних бројева, сивих фасада и поломљених олука и слива се у смеђе прозорске решетке кредитних за-вода по Галати и Каракеју...

Недељу је, пре тридесетак година, у ову махалу довела полиција, зајед-но с латиницом, шеширима, цивилним законодавством и лаицизмом.

Муслимани су некад шенлучили петком, хришћани пркосили не-дељом, а Јевреји се кајали суботом...

Сада сви седмог дана једу мелшпајз, играју домине, навијају за “Фе-нербакче” или “Бешикташ”; седмог дана касније устају, дуже се задржа-вају у тоалету и спорије се облаче...

Сиротињска недеља најамника почиње тек после подне. Она стигне у Јуксек-калдрму тек после ручка кад јутром испрати кућевласнике и бан-каре, понтијаке и скупоцене птичаре у ловиште око Босфора и опере су-дове с градских трпеза... Дође бучно, као једра служавка, нафракана јеф-тиним помадама, накићена шареним пантљикама по убогом празничном руху хизмећара, праћена буљуцима задриглих чауша, дечурлије, калфица и општинских регрута.

Тада са ледине пред малом синагогом зацвиле наткласни трочетвр-тински валцери и џамболаје...

Недеља покрене шарене костуре рингишпила, исликане узбудљивим сценама из лова на лавове у џунгли. Вергл засвира давно заборављене фокстроте из “старих добрих времена Џими Дуранта” и кукови у црве-ним шалварама полете у небо, покрију Сунце и слећу у гладне морнарске шаке да опет завијоре по своду... За тридесет куруша железна птичурина петнаест пута узнесе на својим крилима овај закикотани мали свет, који уме да се радује празнику.

Припуцају стрелишта и мали ковачи ударају у наковањ, а плехане роде доносе бебе... Људи плате па виде девојку без трупа, теле с две гла-

ве и Египћанина с четири сисе. Пред закрпљеном церадом грлати ци-нови рекламирају вештине недораслих девојчица на жици... Загрљени парови зуре у отворене старинске панораме, у чијим кадровима прскају шенбрунске фонтане; Наполеон Трећи командује битком код Солфери-на; брадати ниски кнежеви предају златну сабљу некоем паши и Талијан Лукени у широком анархистичком шеширу окован чами на робији и испашта убиство несрећне царице Јелисавете аустријске.

Јуксек-калдрма је последња притока овог чудовишног људског логора што је до данас остао само скица велике метрополе – више велики призор него велики град. Она је бескрајна сценографија по којој су исписане загађене капије дотрајалих “апартмана” у чијим одајама недељом седе упарађени гости, док изнад шифоњера у стеничавим оквирима под лепе-зама црних евнуха лешкаре као беле лимузине доконе бајадере гојазне од рахатлука и сутлијаша.

У кући број 4, испод фирме с које се осмехује младић у зеленом качкету, овлашћени мајстор Менахем Сафада шест дана везе маслинове гранчице по генералским капама, а седмог дана, урамљен у малом формату сиротињског пенцера, тужно гледа како укрућени ремци расипају ајлук на кућне помоћнице. (“О, тријанда трија крајцарија у ова оскудна времена...”)

Испод Сафадиних прозора промичу ешалони великоварошких паланчана у глумим недељним променадама када чиновничка деца у оделима од преправљених очевих панталона ступају на челу породичне колоне...

Промичу авети и оних вечних усамљеника што ни празником немају друштва и које увек срећемо недељом како застају пред сваким излогом, завирују у сваку капију и сатима остају на улици загледани у врхове звоника или својих ципела.

Докони антиквари чак с Бајазида довуку овамо гомиле “популарних” књига за народ, турске Касије царице и Доситеји, стари “Лајфови”, “Синемонди”, и “Епоке”, и “Како се пишу љубавна писма”, и “Како се освајају жене”...

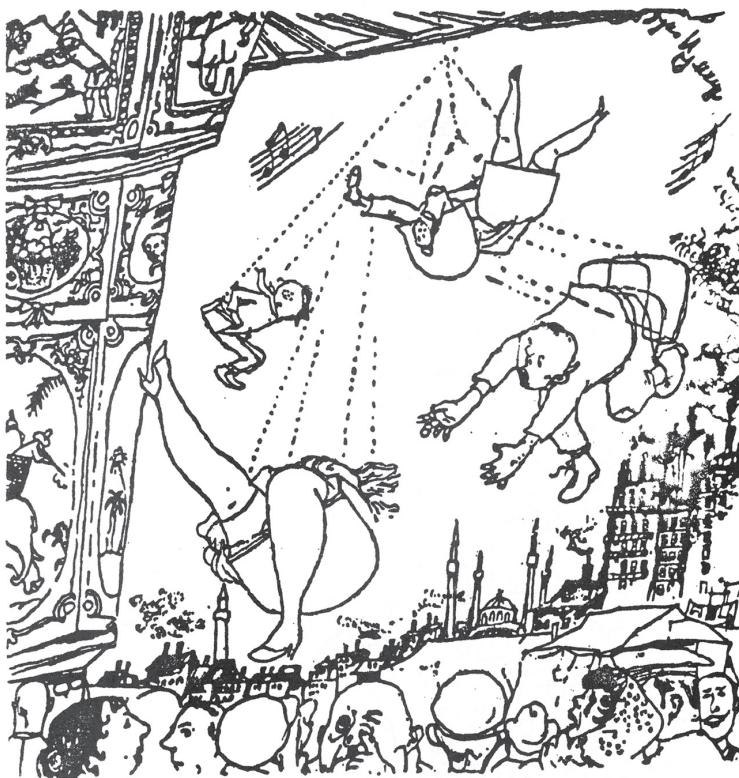
За пет куруша кирије могу ђаци и војници до миле воље гледати цветну плажу Вајкики, торнадо на Пацифику, бленути у груди Росане Подесте и уживати у “америчком начину живота” на флах-папиру.

Када у сумрак нестане војника и наредници за девојкама улете у мрачне капије, ишчезну испијене флаше крахера и синалка и пресамите се уморне руке рингишпила.

Недеља изненада одлети низ махалу у сусрет банкарским кабриолетима пуним мртвих очију побијених јаребица, а Менахем Сафада затвори прозор свог малог света у врху Јуксек-калдрме...

Онда се огласи Месец, риђ и изгладнео, као Насрудин-хоџино магаре.

Побрсти све зелене звезде и целе ноћи куња поврх белих минарета као изнад огромних зашиљених оловака којима су давно помрли анђели исписивали по небу грехове трећеразредних смртника.

КАСАБА НА ГРАНИЦИ

Једрене сам први пут видео пре двадесет година, у десном углу земљописне карте, сасвим при дну.

Само три црвена круга на зеленом.

После је Једрене било друго питање на матури: шеснаест чланова руско-турског уговора о миру потписаног 24. септембра 1829. у Једрену.

Сећам се још да су Руси враћали Турцима Молдавију, Бугарску, Влашку и Румунију, а Турци Русима Георгију Мерсију, Мингрелију и Гуријел, и да је један цар морао дати другоме милион и по холандских златника (не знам више ко коме); и да се Porta ту обавезала (свечано) да врати Србији шест нахија, и да је султан обећао ферман снабдевен хатишерифом, и да је одређена ратна штета за неки рат од 1806...

То је све што је остало од петице зарађене на Једрену пре петнаест година.

Доцније се опет споменуло Једрене, у кафани.

Из Једрена је пореклом и Његово преосвештенство и екселенција Фан Ноли, митрополит православни и државник албански, који се дуго носио с нашим радикалима и својим дефицитом, и слао телеграме Лењину и Вилсону, а после у Драчу обријао браду и на талијанској лађи – без мантије и отаџбине – бежао испред краља Зогуа, качака и Пашића, чак у Америку, да тамо пише сонете и предаје музику на неком чувеном универзитету.

Онда сам видео Једрене на старинској фотографији у комплетима “Малог журнала”. Једрене 1913. пуно војника и шајкача. Војска коју је Србија испратила с песмом, и погачама, и цвећем на врховима пушака.

И трећепозивци су ишли као на свадбу и певали: “Јесам ли ти Је-лане...”

Бугарска команда слала је сваког дана депеше: “Утре ште падна Одрине”, а Шукри-пашин аскер се на крају ипак предао војводи Степи.

То сам знао о Једрену пре виђења правог, и земаљског, балканског Едирна, друге престонице Османлијског царства, с ђамијама без верника и најсеверније касабе Турске Републике, са станицом без путника.

Једрене ме дочекало у великим златним шалварима седећи у равници којом тече и шуми Марица, млитаво и тромо као бугарска химна.

У првим кадровима стајала је дуго неимар-Синанова Селимија, сама и несрећна међу ћепенцима и врбама. Лепа и ретка ствар по коју се нико није вратио. Остала је за царством које се номадски селило, непокретна и беспомоћна.

После су у кадар ушли бедеми порушеног сараја и два-три влажна приземна собичка оскудног Градског музеја.

Дугометражни историјски филм о султанском Једрену брзо се свршио.

Бурса је сачувала љупкост и кад је престала бити престоница.

Истамбул је сачувао богатство и лепоту и када га је заменила Анкара.

Једрене није сачувало ни успомене...

Из кукуруза се тек касније појавило смеђе насеље изгубљено у тарабама. Касаба из које је исцурио живот као вода из напукле старе чиније по чијој се ивици задржао блећи траг старинске позлате.

Сокацима се сада одвија досадни неми филм у сто хиљада чинова пун теферича, ашчиница и поспаних статиста који чекају хепиенд.

У цртачку бележницу не може ни стати безброј варијација махалског урбанизма разапетог од Босанског Брода до Багдада и Дијарбекира.

За мноштво је остала бесмислено масивна зграда једренске железничке станице с колосецима изгубљеним у детелини. Полубарокна џамија, полупруска касарна родила се у прошлом веку као архитектонски мелез у браку између кајзеровог “Дранг нацх Остен” и султана-Хамидовог: “јаваш-јаваш”.

Лево су бугарске пограничне карауле, “мед и млеко”, и крај света...

Пред бележницом је само проређена чаршија из које су три пута панично бежали и купци и трговци.

Сокацима без буке пролазе докони људи, половни студбекери и угојени курбани.

Исток и Запад се додирују, али се не сударају.

Свирају самбе, роштиљ ради, Гренцер глуми и пуцају бајрамске прангије.

Исток и Запад живе у срдачној копродукцији једне “импорт-експорт” стварности пуне дерта, “сименса”, овчетине, “филип мориса” и хаџи Бекировог рахатлокума.

У сваком стотом ћепенку под уверењима и еснафским писмима, уз туце прописно поништених таксених марака, печалбари по један наш Тетовац, Гостиварац или Босанац, убијајући годинама беле дане за жуте паре.

Печалбарски се штеди превише, живи премало и размножава претерано.

На све стране су опет сокаци и буџаци, авлије, и ћенифе, и јабланови. Јабланови су овде једина лепа заостала реквизита с позорнице на коју је заувек пала завеса.

На крају једне улице, која иде право, појављује се као обала “Добре наде” неколико стотина квадратних метара кемализма, тешко отетих од кисмета, капитулација у чалми. Комад тврде земље на којој стоји тридесетогодишња република с лаицизмом и просветом.

Около – по махалама вуче се искидан ланац Отоманског царства од Фатиховог мајског уласка на коњу и с мачем у Аја Софију – до бекства последњих султана с цвикерима, по киши и у болничком фијакеру последње категорије.

Једрене ме испратило по мраку, који се, као и свуда по касабама, ухвати одједном и стушти бесомучно и са свих страна – и са европске и са азијске.

Тама полегне као дервишка џуба по кућама, по људима, по пословима, по покретима...

Исток и Запад заспу сваког акшама загрљени на ушћу Марице.

Само три црвена круга на зеленом...

АПРИЛ НА СИРКЕЦИЈУ

Април бане у тесне сокаке Сиркеџија као пијани кицош с коферима пуним сунца.

Април увек дуго путује до Сиркеџија на каросеријама аутомобила.

Април ускаче у оцаке ђевабџинице, вири из набора изношених порхетских хаљина, игра на сакатим реповима петлова, озелени жалосне врбе за тарабама, успава све жуте мачоре и осветли љубичасти “безе” на уснама продавачица.

Април одседа на прашњавим таваницама по Сиркеџију.

Насели се овде тек после шетње главним улицама града, пошто огреје фасаде и изљуби господску децу по парковима.

Април отвара врата дућана и мухалебиџиница и пузи мемљивим зидовима преко шарених панорама обале по којој се кочопере жирардо шешири старинских кицоша у реденготима.

До подне април даје бесплатне представе сунчаних игара за махалску дечурлију.

Игра дуго у зеленим димијама по крововима, димњацима, антенама и џамијским авлијама.

Игра дуго и тужно као чаршијска луда.

По подне, уморан, сушичав и жут, болује на поцепаним јастуцима стеничавих коначишта око железничке станице на Сиркеџију.

Последњим видом модрих зеница априлски дан тече дуго и радознало пред нирнбершким вашарским фотографијама по зидовима хотелских соба на Сиркеџију.

Дуго сања на зиду пред призорима давно умрлих пролећа.

ПРВА ШАРЕНА СЛИКА НА ВЛАЖНОМ ЗИДУ СОБЕ ИЛИ
СИРКЕџИ АПРИЛА 1285.
ГОДИНЕ ГОСПОДЊЕ

Из светле царске палате у цвећу и миртама излази охола царска свита – блистава као оријенталне шећерлеме.

Сокацима старог Сиркеџија преко свилених сагова, између два реда “плавих” и “зелених”, уз гласну вику хералда и песму поста – корача цар православних са тијаром и крстом на златним тријумфалним колима.